

Farafin furaw keli: kecogo numan ani kecogo jugu

Sigida

1

Farafin furaw ka ca. Dɔw ka ɲi, nafa te dɔw la, wa dɔw fana be tɔɔɔɔ lase mɔɔ ma.

Kabini lawale la, farafin furabɔ ye cen ye (a be bɔ masa kunda ka taa den kunda). Farafin furaw caman be makoba de ɲɛ. Dɔw nafa ka dɔɔɔɔ, wa dɔw fana farati ka bon, hali u be se ka kasaara lase mɔɔ ma. Farafin fura ni tubabufura fila beɛ ka kan ka ta ni hakili ye.

Ni bana ka jugu, a ka fisa ka taa a furake dɔɔɔɔɔɔso la.

I kana tɔɔɔɔ lase den ma.

N'aw be fura min ta, aw b'aw jija k'o fura dɔn, k'a tacogo fana dɔn.

Farafin fura minnu be se ka bana furake

Bana dɔw furakeli la, farafin fura segese gelenw ka ɲi i n'a fɔ tubabufuraw. Tuma dɔw la, farafin furaw ka fisa ni tubabufuraw ye. U da ka nɔɔɔɔ, farati te dɔw la.

Misali la, farafin fura minnu be ke ka sɔɔɔɔɔɔ ni mura furake, olu ka fisa ni dɔɔɔɔɔɔ furaw ye i n'a fɔ siroji.

Ani fana, kinitobitɔɔji, furajiw ani jimafen sukaroma minnu be di denw ma baw fe ka kɔɔɔɔɔɔ furake, farati t'olu la, wa fana u ka ɲi ni tubabufuraw ye. Ni kɔɔɔɔɔɔ ye den mine, fen foyi man ɲi a ma ka teme jimafenw kan (seben ɲɛ 259).

Ka sɔɔɔɔɔɔ, mura ani kɔɔɔɔɔɔ furake ni farafin furaw ye, tuma dɔw la, kɔɔɔɔ t'o la ani fana a da ka di ka teme tubabufura kan.

Farafin furaw te se ka bana beɛ furake

Farafin furaw be se ka bana dɔw keneya. Tubabufuraw fana be dɔw furake ka ɲɛ. N'aw be se, a' be bana gelenw furake ni tubabufuraw ye; bana gelenw i n'a fɔ sumaya, sinkɔɔɔkeredimi, tetanɔsi, tifoyidi (*typhoide*), sɔɔɔɔɔɔɔɔɔɔɔɔ, belenin, dilannabanaw ani jibaatɔbanaw. A' kan'a fɔ k'aw be nin bana ninnu furake fɔɔ ni farafin fura dɔɔɔɔ ye.

Fura daw be yen, a ka gelen k'a don n'u ka ni walima n'u man ni k'a sababu ke u ma segesege tubabu dogotow fe. O de la:

**Ni bana ka jugu, a kanunen don a' ka tubabufura ta,
dogotow ye min yamaruya.**

Taabolo korow ni taabolo kuraw

Taabolo kura daw ka ni ka teme taabolo korow daw kan, nka waati daw la, taabolo korow daw fana ka ni kosebe. Misali la, denmisenw ni mago korobaw ladoncogo korow ka fisa ni u ladoncogo kura ye.

A te san caman bo, magow tun hakili la ko sinji kogon te den ka balow la. Tije tun b'u fe. O ko, konkolan izinitigiw nana musow hakili ye lema k'a jira u la k'olu ka konkolan de ka ni denw ma. U ka o kuma te tije ye, nka muso caman dara u la ka konkolan di u denw ma. O kera sababu ye kongon ni bana ye den caman faga gansan. O de b'a jira ko sinji kogon te (seben je 410).

A' kan'aw ka sigida taabolow ke bolokofefen ye.
A' b'u ta k'u dafa n'aw ka hakilina numanw ye.

Magow dalen don hakilina minnu na

Ni mago dara fura min na kosebe, o be se ka ke o tigi ka bana fura ye hali n'o y'a sorow o bana fura te. Misali la, n delila ka ce do ye min k'o a kungolo b'a dimi. Walasa k'a furake, muso do ye woso kunkuruni d'a ma k'o ye kungolodimi fura numanba ye. Ce ye o dun doron, a ka kungolodimi banna. O la, an be se k'a fo ko fura m'a keneya nka a ka danaya de y'a keneya.

Farafin fura caman be mako je nin cogo in de la. O de kama, **danaya jayyow ka bon bana daw furakeli la** i n'a fo: dabalibanaw, jatigew, hamiw, muso ka bana daw, kurumisenniw, sogowogow, yegentu, nsunkunan, ani kumabin.

Nin bana bee furakeli la, banabagato mincogo furakeli kela fe, o nafa ka bon. Banabagato mincogo numan furakelikela fe, o be do bo bana dimi na k'a hakili sigi.

Tuma daw la, mɔɔɔ be da fura daw la k'u ta. U be se k'a tigi mako ne k'a sɔɔ a ka bana fura te. Misali la, fura dama daw fɔlen don fɔnfɔnni ka kinni na:

1. A' be furabulu kene d'a kinda la.

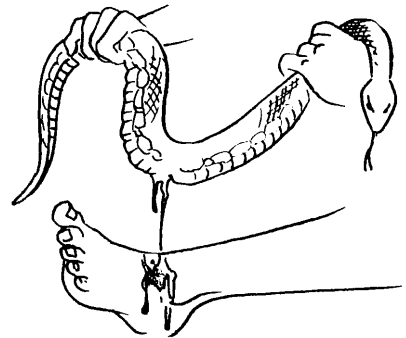
2. A' be sara ke a kinda la.

3. A' be fɔnfɔnni yere kin.

4. A' be fɔnfɔnni joli k'a kinda la.

Tijne yere la, nin fura ninnu si te fosi ne fɔnfɔnni baga la. Mɔɔɔ min b'a fo ko fɔnfɔnni ka kinni ma fen k'ale la k'a sababu ke nin farafinfura ninnu do keli ye, ni y'a segesege, i b'a sɔɔ sa min y'a kin, baga t'o la. O n'a ta o ta, fura kofɔlen ninnu be se ka mako ne k'a sababu ke banabagato dalen don u la. O danaya kosɔn, do be bo siran ni dusukun tantanni na, o b'a to sa baga te yelen teliya la.

N'o kera, farati be dogoya. Nin bee la, nin furaw jɔyɔɔ dan donnen don barisa an b'a ye ko ninnu bee kelen kofe, sakinda be mɔɔɔ caman faga.

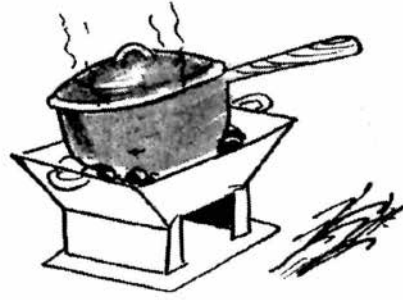
Farafinna, an dalen don a la ko farafinfura be se ka sa-kin-da furake k'a sɔɔ farafinfura si te yen min be se ka sakinda ni buntenikinda keneya walima bagama fen were.

O de kama a ka fisa ka sakinda tubabufurake. A' kan'a to safura (pikiri) ka ban aw bolo kɔɔ cogo si la, sababu la, "bilankɔɔ ne te gan."

Farafinfura mintaw ka ni sɔɔsɔɔ, mura ani kɔɔboli gansan furakeli la. Ka d'a kanu sɔɔɔ ka nɔɔn, wa u farati man bon ka tubabufuraw bo.

An dalen don fura caman na k'a sɔɔɔ olu de b'an bana

An dalen don fura minnu na, k'u b'an ka banaw keneya walima k'u mada waati dɔw, o fura kelenw de be bana werew lase an ma. Mɔɔɔ dɔw bolo, a farati ka bon ka da fura la i kun fe. Misali la, n ye muso dɔ ye, kɔnɔtɔɔ y'a sɔɔɔ. N ko a ma, a ka lenburubaji min. Muso tun hakili la k'o bena joli simi a kɔɔɔ. Komi a dalen tun te lenburubaji la, a siranna fo k'a ka bana juguya. O kelen, n y'a laje, foyi tun t'a la. O la, n ye pikiri jigansan k'a la. A keneyara k'a sababu ke a dalen tun don pikiri la.

Tɔɔɔ na, lenburubaji ma baasi foyi ke muso la nka a dalen de tun t'a la. Pikiri in y'a keneya barisa a dalen tun don o la. Nin cogo kelen na, mɔɔɔ caman be da kuma dɔw la minnu te tɔɔɔ ye i n'a fɔ: muso mana jigini, a be fɔ ko a kana jiriden ni nakɔfen, ni shɔ ani dumuni nafama dɔw dun. O dumuni sugu bilali te tubabu dɔɔɔɔɔɔɔ ka hakilina ye; olu yere dunbaliya de be muso fanga dɔɔɔɔɔ.

Jibaatɔ be se ka dumuni sugu bɛɛ dun:

Dɔɔɔɔɔɔɔ y'o sementiya, nga muso caman de be jɔɔɔɔ bila fili la nin dumuni ninnu dunny na, k'a sɔɔɔ olu dunny de be ke sababu ye ka ji jigini sin na ani ka baasi ni jiginni bana caman kele. Nin dumuni kɔfɔlenw dunbaliya be se ka ke jibaatɔ walima a den ka saya sababu ye.

An dalen don fen caman na k'a sababu ke an ka faamuyabaliya n'an ka ladaw ye. Sɔɔɔni an bena kuma olu kan.

Fen caman be tɔɔɔni ke k'a sababu ke mɔɔɔɔ dalen don u la.

Subagaya

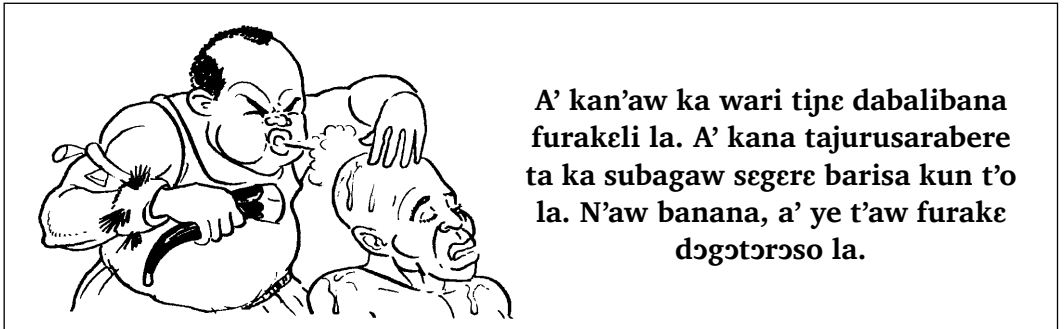
Siran de b'a to dabali be se mɔɔɔ la tuma dɔw la.

N'a kera muso min hakili la ko a dabalilen don, a be se ka bana. O bana sababu te foyi were ye ni siran te.

An k'a dɔn ko subaga te se mɔɔɔ la fo n'a ye suyalako dɔ ke i dalen don min na.

Mɔɔɔ min ma da suya la, subaga tɛ se o tigi la.

Ni mɔɔɔ dɔw man kɛnɛ walima ni kuru sigilen don u kɔɔɔ i n'a fɔ biɲɛdimi (seben nɛ 494), a bɛ k'u hakili la k'u dabalilen don. O bana suguw ni suya ani jinɛmoriya tɛ ɲɔɔɔ nɛ sira la. Sababu wɛrɛ bɛ o banaw la.

A' kan'aw ka wari tɲɛ dabalibana furakeli la. A' kana tajurusarabere ta ka subagaw sɛgere barisa kun t'ɔ la. N'aw banana, a' ye t'aw furake dɔɔɔɔɔso la.

Dɔɔɔɔɔ bɛ dɛsɛ bana dɔw la, farafinfurakelaw bɛ se k'olu keneya. Misali la, wolola bana dɔw ani hakiliwulibana dɔw fo ka se kulusijalalagosi ma.

Bamanankolotugula faamuyalibatigiw bɛ sɔɔɔ sigida caman na. I b'a sɔɔɔ u menna kolokarilen furakeli kosebɛ. Olu bɛ se ka kolokarilen caman tugu. O bɛɛ la, ni joginni minnu juguyara kojugu, aw ka kan ka taa ni olu ye dɔɔɔɔɔ dɔ fɛ walima kɛrɛ fɛ keneyaso dɔ la. O ye i n'a fɔ ni kolo karila ka bɔ ɲɔɔɔ na (ni a ye golo ɲɔɔ dɔ fara ka bɔ). Ni bolo walima senkarilen sumanen don ani i tɛ ka bɔ a joli bɔɔla kalama, a bɛ se ka kɛ a ye dankari kɛ jolisiraw de la. Ni bolo karilen teka digi a la abada, wa a bɛ se ka kɛ dankarilen don fasajuruw de la. A mana kɛ o fɛn o fɛn ye, taa dɔɔɔɔɔ dɔ fɛ o ɲɔɔ bɛɛ la. A bɛ se ka kɛ a ɲɔɔ karilen ka kan ka tige ka a labɛn teliya la walima ka furakeli kɛrɛkɛrɛnɛn kɛ a la. Ni bamanankolotugula ye kolotugu n'i ye a ye a tɛka ɲɔɔɔya walima a tɔ beka juguya, taa dɔɔɔɔɔ fɛ. Ni kolokarilen in kɛrɛfɛla y'a damine ka bilɛn, ka kalanya, walima ni dɔ farala a dimi kan, waati o waati la, ani ni a tigi fariganna, dɔɔɔɔɔ dɔ sɛgere ni a ye. Ni i sikanna dɔɔɔ, taa ni a ye a keneyaso la.

Nininkaliw n'u jaabiw an taabolo ani farafinfura daw kan

A' ye nin taabolow ni nin hakilinaw jumɛnw men walima ka u ye a' ka sigida la? A ka ca a la, olu ɲɔɲɔnna werɛw be a' ka sigida la. A' ye aw hakili jakabo u sɔɔcogo kan a' ka sigida la, lala a daw ka ni furakeli sira kan nka a daw te mako ɲɛ walima a daw fana be kenɛya nagasi.

Dabali jugu kelaw ni subagaw fagali be se k'u ka mɔɔɔ bananenw kenɛya wa?

Ayi! O te se k'u kenɛya! A te ben mɔɔɔ ka kojugu ke i mɔɔɔ ɲɔɲɔn na

Yala birifini ka kan ka biri fariganbagatɔ la wa? (misali la, ɲɔɲɔn be mɔɔɔ min na)

Ayi! O man kan! Ni farigan be mɔɔɔ la, an ka kan k'a kannankolon bila walasa dɔ ka bɔ fari kalaya la (a' ye seben ɲɛ 243 laɛ).

Tijɛ don ko banabagatɔ man kan ka ko wa? (misali la ɲɔɲɔn be denmisen min na).

Ayi! O te tijɛ ye! Banabagatɔ beɛ ka kan ka ko don o don hali ɲɔɲɔn be denmisen minnu na.

Yala tijɛ don ko shefan dunnɛ be se ka den ke dagaran ye walima son?

Ayi de! shefan dunnɛ yere de ka ni den ma kosebe. Den mako be witamini minnu na, olu caman be sɔɔɔ shefan na.

Tijɛ don ko sukaroma fenw dunnɛ be kɔɲɔɲatumu bila denmisenw na wa?

Kɔɲɔɲatumuw te sɔɔɔ sukaroma fenw fe, u be sɔɔɔ saniya matarafa baliya de fe. Nka tijɛ don ko sukaroma fenw dunnɛ be se ka sumu bila denmisenw na ani k'u nugu siri.

Tijɛ don ko dumuni suguya daw be sumaya bila mɔɔɔ la wa?

Ayi de! Banakise dɔ de be a bila mɔɔɔ la, o be sɔɔɔ soso musoman kinni fe. Sababu ɲɔɲɔn min be mɔɔɔ kisi sumaya ma, o ye ka sangekɔɔsili matarafa ani ka sosow bali buguli la i ka sigida la.

A ka ni mɔɔɔ wɔsilen k'i ko wa?

Dɔw! Basi t'o la. Nga i b'a to i kɔɲɔɲtijɛ ji ka ja fɔɔɔ. Ni mɔɔɔ y'a ko san'a k'a da, O b'a saniya k'a tanga bana jugu caman ma.

Tile joli jiginni kofe, muso be se k'a ko?

Muso be se k'a ko a jiginnen dugusaje bee, nga a ka kan k'a ko ji walakolen na. Lada la ko jibaato ka kan ka dogokun caman ke ka a soro a ma ko. O kobaliya be se ka banaw lase muso ma.

Tijne don ni: "jakuma ye kalo mine", n'o kaloje sigira muso konoma kan, k'o de be dawolonimibana bila a den na wa?

Ayi! Tijne te. Ni dawolonimi bana be den na, i b'a soro a ba tun te kokwasa dun walima kun werew be se ka soro a la.

Jibaato man kan ka dumunifen jumenw dun?

Jibaato ka kan ka dumunifen bee dun i n'a fo nakofenw, jiridenw, sogo, noko, sho ani fen caman werew.

Ko lenburuba ni buyaki ani jiriden werew dunni be mura ni farigan juguya wa?

Ayi de, ni mura b'i la walima farigan, a ka ni ka jiriden dun ani ka jiridennokow min.

Ko ni musokonoma taamana sagawolo kan, o b'a to a denw te fari soro wa?

Ayi, o te tijne ye. Den mako be dumuni nafama minnu na, ba tun t'olu de soro.

A be don cogodi ko fura daw ka ni walima u man ni?

A ka c'a la, fura minnu jensennen don kosebe, olu fanga man bon. Taamasijne daw file minnu be se k'aw deme ka fura daw don minnu te foyi je.

Nin fura ninnu kecogow ka ni hali n'a y'a soro u kecogo n'aw ka yoro taw te kelen ye.

Furakecogo folo: Fura caman ko be fo bana min na, o furaw numan ka dokon.

Misali la, fura caman kofolen don foolo basigilen na, nka u si kelen te mako je. Kokwasa dunni dokon de be se k'i kisi a ma.

Furakecogo filanan: A ka c'a, la fura kokomaw ani nigintu furaw numan man ca. U be toro dokon de lase mogow ma.

Misali la:

1. Ni kunato ye fɔnfɔnni saba dun, k'o b'a ka kuna keneya.
2. Ko dugasogo dunnɪ bɛ nɔrɔn (danna) furake.

Nin fura ninnu tɛ bana si furake. Fɔnfɔnni dunnɪ yɛrɛ bɛ sɛ ka bana jugu wɛrɛw lasɛ mɔɔw ma.

Furakecogo sabanan: Adamadenw banakɔtaa walima baganbo bɛ fura dɔw la. Olu tɛ mako foyi nɛ, wa u bɛ sɛ ka bana jugu wɛrɛw lasɛ mɔɔw ma. Aw kana sɔn nin fura suguw tali ma abada.

Misaliw:

1. Ka misibo mu denmisenniɪ kungolo la, k'o ye kaba fura ye, o bɛ sɛ ka tetanɔsibana lasɛ u ma, wala bana jugu wɛrɛw.
2. Sonzanibo walima babo fana tɛ foyi nɛ tasuma jenidaw la, wa u bɛ bana wɛrɛ lasɛ mɔɔw ma. Ka misibo mu tege la, o tɛ jalibanaw furake. Adamaden banakɔtaa wala baganbo dajilen tɛ sɛ ka bana si furake.

Aw kana bo fan si da denyerɛni bara la barisa a bɛ sɛ ka tetanɔsibana bila den na.

Furakecogo naaninan: Fɛn min bɛ bana bila mɔɔw la, n'a fura bɛ bo o fɛn kelen na, a ka c'a la o fura numan man ca.

Misaliw:

1. Sumuni bɛ bolo min na, furakelikɛlaw bɛ gaari siri o bolo bolokan na walasa ka sumuni furake.
2. Dɔw bɛ sa faga k'a bila soda la walasa ka sakinda furake.

Nin fɛrɛ ninnu bɛɛ ye mɔɔw ka miiriya gansanw de ye, u tɛ sɛ ka bana foyi furake. A bɛ sɛ ka ke nafa b'u la ni mɔɔw dalɛn don u la, n'o tɛ, u jɔyɔrɔ foyi tɛ bana gɛlɛnw furakɛli la.

Den ḡuna jiginni

ḡuna ye yɔɔ magamani ye denyereni kun na. O ye yɔɔ ye min kolow ma kɔkɔ fɔɔ. A ka ca a la u be kɔkɔ den san kelen walima sani a ka san kelen ni tila sɔɔ. Diɲe fan bæe la denbaw b'a dɔn ko ni yɔɔ (ḡuna) jiginnen don, o ye den ka bana gɛlen dɔ taamasijɛ ye.

Fura min be den ḡuna lawuli, walima tulumafenw dali ḡuna na, nafa foyi t'o la, wa a be se ka tɔɔɔ werew lase den ma. Den ḡuna jiginni ni kunseme te ɲɔɲɔn ɲe sira la. ḡuna jiginni ye farilaji dɔɔya taamasijɛ ye, o b'a jira ko ji bota ka ca den farikolo la ka teme a ka ji minta kan. A ka c'a la, o be sɔɔ kɔɔboli fe walima kɔɔboli ni fɔɔɔ fila jɛlen.

ḡuna jiginni furakecogo:

1. Aw be jimafen caman di den ma i n'a fɔ sinji, nɔɔ, jiridenji, ani furajiw (aw ye seben ɲe 449 laje).
2. Aw be kɔɔboli ni fɔɔɔ kunw furake (aw ye seben ɲe 450 ani 452 laje).

ḡuna jiginnen furakecogo

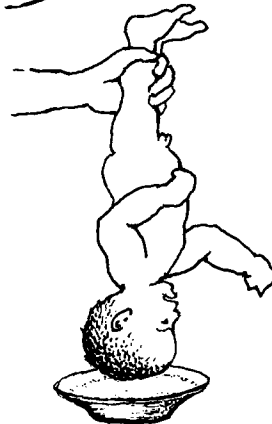
A' kana a ke tan.

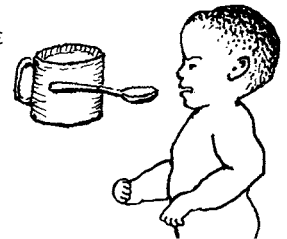
A' y'a ke tan

Kilisi te foyi ɲe yan

Walima a' ye nin ke

Kunnafoɲi: Ni ḡuna fununen don, o be se ka ke kanjabana taamasijɛ ye. N'aw y'o ye dɔɔɔ, a' be furakeli damine (seben ɲe 455) san'aw ka taa dɔɔɔɔɔɔ la.

Jiri minnu be ke ka mɔɔ furake

Jiri caman be yen minnu be se ka furakeli ke. Tubabufura caman be bo kungo kɔɔ jiriw la. O n'a ta bee, mɔɔw b'a jini ka furakeli ke ni jiri dɔw ye k'a sɔɔ olu te se ka mɔɔ keneya, walima u be ke bana minnu kama, u t'olu fura ye.

Jiri minnu be ta u takun yere la, olu man ca. An bena jiri dɔw ye sikanna te minnu ka mɔɔ furake la.

Jantonyerela! Ni jiri dɔw tata dama temena, u be tɔɔɔba lase mɔɔ ma.

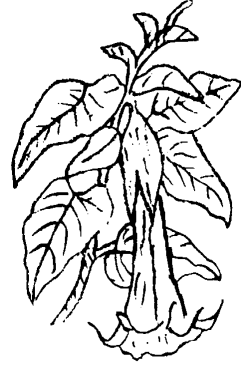
Alimukayikayi (*Brugmansia arborea*)

Nin jiri in buluw be furudimi ni kaliya kɔɔdimi mada.

Aw be jiri in bulu kelen walima fila cɔɔkɔ ka sɔɔ k'a tobi kinidun kutu je duuru ji la.

Tata hake: leri naani o leri naani, toniko tan fo toniko tan ni duuru. A be di balikuw dɔɔɔn de la.

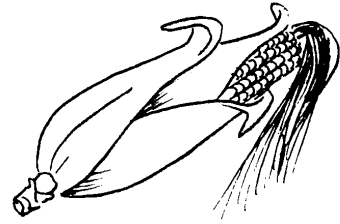
Jantonyerela! Ni nin jiri in tata dama temena, a be ke бага (pɔɔɔnni) ye. O la, tubabufura de tali ka ji kɔɔdimi na.

Kabadasi

Kaba dasi wulilen ji ka fisa muso kɔɔɔmaw ka sen funu ma.

A' be se ka kaba dasi bologe kelen tobilen ji wereje kelen wala wereje fila min. O te baasi lase mɔɔ ma.

Gɔɔtege (*cactus*)

Ni jikalan t'aw bolo ani ni dɔ kalaya cogo t'aw bolo, aw be se ka nin jiri in jeji ke ka jogindaw ko. A nafa ka bon basi jɔli la kosebe k'a sababu ke a be jolisira mɔɔɔn. Aw be se ka dɔ tige ni muru sanuman ye k'a cɔɔkɔ k'a da joli da la.

Ni basi jɔra, aw b'a bolo kunguru dɔ siri joginda la. Leri fila walima leri saba kɔfe, aw b'a foni ka sɔɔ ka joli ko k'a je ni jikalan ni safine ye. Jogindaw fura kecogo werew ani basi lajɔcogo werew be yen.

Sabila (*Aloe vera*)

Sabila binsunnin be se ka ke ka jenida fitiniw ni joliw furake. Jinɔɔɔlan dulen min be a yirinin na, o be dimi ni neɓe suma, ka a keneyali mɔɔɔya ani ka a deme ka banakisew donni kunben. Aw be a binnin fitini tige, ka a sanfearanin wɔɔɔ ka bɔ a la, ni ka a bulu kene walima a ji da jenida walima jolidaw yere kan.

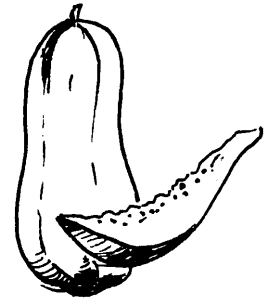

Sabilasunnin be se ka dɔ je furudimi ni nugudimi furakeli la. Aw be a bulu nugulenw tige tige ka misenya ka u daji kasi, ani o kɔ aw be o jinɔɔɔlan kunamannin weri je kelen min leri 2 o leri 2.

Manje (*Carica papaya*)

Witamini caman be manje mɔnen na. A be dumuni tɔw yelemanni mɔɔɔya.

A dunni pininnen don mɔɔɔw fe minnu fanga ka dɔɔɔn ani sogo ni shefan yelemanni ka gelen mɔɔɔ kɔɔɔba minnu kɔɔɔ. Walasa shefan ni sogo ka yelemanni ka je, aw b'u ni manje dun mɔɔɔn fe. Manje neɓi fana ye kɔɔɔna tumu fura ye hali n'o y'a sɔɔɔ tubabufura fanga ka bon n'a ye kosebe.

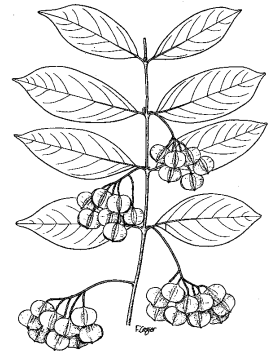

Kɔɔɔna tumu furakecogo ni manje ye: Aw b'a neɓi bɔ ka se kafeminkutu je saba wala naani ma k'a jagami o mɔɔɔn hake di la. Aw be sɔɔɔ k'o be ke boliniɓe kelen kafeɓi kalaman na. Aw b'o ni rezen tulu min mɔɔɔn fe. N'i ye manje geren tige k'a da kuru la walima sumuni, a b'a to a be ne ta joona.

Ŋɔɔɔbe (*Combretum micranthum*)

Nin jiri in kecogo ka ca:

- A be farigan ni sumaya kele (o la aw be tubabufura fana ta, aw be seben je 541 laje). Aw b'a bulu duuru ta fo ka se bulu wolonfila ma, ka cangarabilen bulu duuru ta ka se bulu wolonfila ma, ka kunje bulu tan ta ka se bulu tan ni fila ma. Aw b'o beɓe tobi ni mɔɔɔn ye k'a ji min siɓe saba tile kɔɔɔ.
- Aw b'a ni kunje tobi ji litiri kelen na k'a min. O be kɔɔɔboli furake.
- Ka dɔ fara sugune keta kan (i n'a fo fari funufunu waati la), aw b'a mugu garamu mukan ke ji litiri kelen na k'a tobi fo miniti tan ni duuru. Baliku ka kan ka litiri tilance min siɓe saba tile kɔɔɔ.
- A be dɔ fara nunaɓuna ji cayali kan (i n'a fo dumuni te son yelemanni ma waati min). An bɔra k'a dilancogo min neɓo sisan, nin ni o beɓe kecogo ye kelen ye. Aw be litiri kelen tilanyɔɔɔ naaninan min yɔɔɔnin kelen. Miniti tan kɔfe, aw be litiri kelen tilanyɔɔɔ seginnan min, miniti tan were kɔfe, aw be litiri kelen tilanyɔɔɔ seginnan were min. O kɔ, don o don aw be litiri tilance min siɓe saba tile kɔɔɔ ka se tile naani ma.

Jantonyerela! An ye fura tobigogo fen o fen ye, a si kana teme miniti bisaba kan tobili la. Ni furaji min fana je ye sikoloma ye walima n'a je kera bilenman ye, aw kan'o min.

Cangarabilen (*Combretum glutinosum*)

Nin jiri in be se ka bana caman furake:

- A be ke farigan ni sumaya fura ye (i n'a fo njolobe).
- A be sɔɔɔɔɔɔ furake (i n'a fo kunjɛ).
- Jolicayabana min minetuma ma men ani fana a man jugu, cangara be se k'o furake. Aw b'a bulu duuru tobi ji litiri kelen na sanga tan ni duuru kɔɔɔ. A' b'a litiri kelen tilantilan k'a min tile kɔɔɔ. O waati, a' be kɔkɔ bila.

Kunje (*Guiera senegalensis*)

Nin jiri be mako caman je:

- A be ke sɔɔɔɔɔɔ fura ye.
 - Aw b'a bulu kene garamu mugan da ji litiri kelen wulilen na (i ko lipitɔni kecogo) ka sɔɔ k'a min. Baliku be litiri kelen ke minko duuru ye tile kɔɔɔ.
 - Aw be se ka kunjɛ bulu duuru ni cangarabilen bulu duuru tobi ni njɔɔɔn ye fo miniti naani walima miniti duuru.
- A be sumaya furake, (nka aw be tubabu sumayafura fana ta, seben je 301 laje.)

Banankuben na: Aw b'a bulu tan tobi k'a min.

Furakeli: N'aw be furakeli ke n'a ye, aw b'a bulu tan ta ka se bulu tan ni fila ma ka cangarabilen ani njolobe bulu duuru ka se wolonfila ma ka fara kunjɛbuluw kan k'o tobi. A be min sije saba tile kɔɔɔ.

- Ka farigan furake, aw b'a ke i ko sumaya furakecogo, nka aw b'a da ji kalan na.
- Ka kɔɔɔɔɔɔ furake, aw b'a furabulu tan ni duuru ni njolobe tobi njɔɔɔn fe k'a min tile kɔɔɔ.
- Denbatigi ka kan ka kunjɛ minni matarafa walasa ka ji jigin sin na.

ŋaaniba (*Lippia chevalieri*)

Farikolo segen kelesi:

Aw b'a feere kutuŋe kelen walima a bulu da ji la miniti duuru kɔɔɔ ka sɔɔɔ k'a kalamanni min dumuni kɔfe.

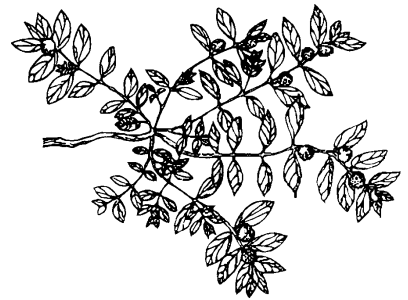
A' y'aw janto a la! Aw kana fura in tobi walima k'a daji ka teme miniti tan kan. Aw kana furaji minta damateme barisa o be se ka janɔyin lase mɔɔɔ ma.

Dabadababilen (*Euphorbia hirta*)

Samiya waati nin jiri in be sɔɔɔ farafinna jamana caman na. A be mako caman je:

Tɔɔɔɔɔɔɔɔɔ be furake n'a ye. Aw b'a jirisun mume laja k'a mugubɔ nka diliw sen t'a la. Aw b'o mugu garamu tan ni duuru tobi ji litiri fila la leri kelen kɔɔɔ. Ni buruburu beɛ sigira jukɔɔɔ, aw b'a sensen.

A tacogo:

Don fɔɔɔ: A' be litiri tilance ke tako saba ye tile kɔɔɔ.

Don filanan ni don sabanan: A' be litiri tilanyɔɔɔ naaninan ke tako saba ye tile kɔɔɔ.

N'aw ye tile fila bila, aw be segin a tali kan.

Mekisiki te (*Chenopodium ambroio*)

Nin jiri in be sɔɔɔ dije yɔɔɔ beɛ la samiya waatiw.

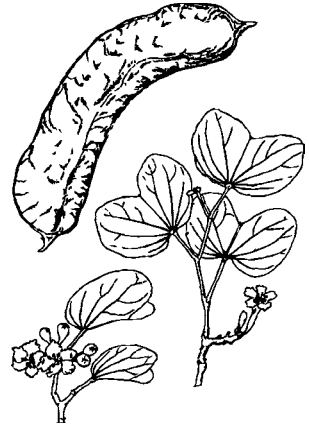
- Ka kɔɔɔɔɔɔɔɔɔ keɛ, aw b'a feere walima a bulu garamu mugan da ji litiri kelen wulilen na ka se miniti naani ma. Aw b'a bila buruburu beɛ ka sigi jukɔɔɔ, ka sɔɔɔ k'a sensen.
- Aw b'a litiri kelen tilan tilanyɔɔɔ wɔɔɔ ye. Aw b'o tilan kelen min sɔɔɔma san'aw ka fen were dun. A' be se ka kɔkɔ dɔɔɔni walima tulu fara a kan k'a min kɔɔɔbolifura la.

Jantonyerela! Aw kan'a min ka teme furakelikela ka hake fɔɔɔ kan. A kana di denmisenniw ni muso kɔɔɔmaw ma, ani den be muso minnu sin na.

ɓama (*Piliostigma reticulatum*)

ɓidimi fura don. A' b'a ni danga beɛ bulu keɛ kelen kelen ani bulu jalen kelen kelen tilan naani ye. Ka tilan saba saba ta k'olu tobi ɓɔɓɔ fe miniti mugan kɔɔ. Aw b'aw da wusu n'a ye ka tila k'aw da muguri n'a ji ye. Aw b'a bolo ke ɓi tereke gese ye.

Danga (*Ximenia americana*)

A be ɓindimi keɛ:

Aw b'a dili tobi miniti mugan kɔɔ ka miniti kelen ke k'aw da wusu.

Aw b'o ke siɓe saba tile kɔɔ. Aw be ɓama far'a kan k'a tobi.

Gele (*Prosopis africana*)

A be sumu furake: Aw b'a fara ɓimi k'a da ɓindimitɔ kan. (Ni aw be se, aw be aw teliya ka taa ɓinfurakela fe yen joona. Tuma dɔw la ni aw konna a furakeli ma, ɓinfurakela be se ka a ɓɔɓɔ labɔ ani ka a datugu min be a to a be mako ɓe tuguni san caman.)

ɓidimi fura don: Aw b'aw da wusu a bulu n'a fara tobilen na. Aw be se k'aw da muguri n'a bulu tobilen ji ye.

Gele be tulodimi fana furake: Aw be gele bulu tobi ka tulodimitɔ ko n'a ye, ka sɔɔ ka bulu tobilen dɔ d'a la.

Walasa ka ɓejalandimi furake, aw be gele bulu tobi. N'a mɔɔna, aw b'a jigin k'a bila kerefe fo buruburu beɛ ka sigi duguma. O kɔ, aw b'a sensen ka sɔɔ k'aw ɓe ko k'a je n'a ye. O kɔfe, a' be sɔɔ k'a ke ɓe na siɓe fila tile kɔɔ. N'a ma ɓɔɔya, a' be ɓedimi tuluni k'a la k'a furake ka ɓe.

Walasa ka wololabanaw furake, Aw be farikolo beɛ wusu ni geledili tobilen ye.

A be kaba furake: Aw b'a bulu tobi k'aw ko n'a ye sɔɔɔma ni su fo tile tan ni duuru. N' o m'a ban, a be tubabufura ɓini min ka ɓi kaba ma kosebe i n'a fo pomati salisile (*pommade salicylée*) walima girizeofiliwini (*griséofulvine*) (a' be seben ɓe 553 laje).

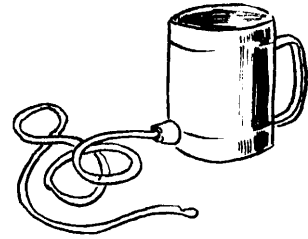

Koƙoli ani fiyeli

Nin wale ninnu ka kan ka ke kun jumen na?

U man kan ka ke k'a damateme barisa u be se ka tsoƙo lase mogo ma, kerenkerennena la fiyeli.

Waati minnu na, koƙo koli wala a fiyeli be se ka tsoƙo lase mogo ma, olu file:

- Furudimi wala belenin be mogo minnu na, olu man kan ka koƙo wala koƙfiye ke abada hali n'o y'a soƙo u ye tile caman ke u te banakotaa soƙo (aw be se ben ne 151 laje).
- Aw kana koƙo fura walima koƙmagaya fura di mogo ma koƙnajioli be mogo min na.
- Bana digira mogo min na, a' kana o fiye abada barisa a ka c'a la, fiyeli b'a barika ban ka taa a fe.
- Den min te san fila bo, a' kan'o koƙo ko janko k'a fiye.
- Farigan ni foko ani farikolo ji dogaya taamasije be denmisenni minnu na, aw kana olu fiye wa, aw kana koƙboli fura d'u ma abada, (aw ye sigida 12 laje). A be se ka denmisenni ka farikolola farilajidese juguya walima ka den yere faga.
- Aw kana koƙo ko ni forontoji ye. O tsoƙo ka bon n'a ne ci ye.
- Aw kan'aw yere deli koƙboli fura tali la (a' ye koƙja laje, sigida 10, se ben ne 127 laje).

Koƙo furaw kecogo numan

- Koƙoli be se ka koƙja furake, nka, aw b'a ke ni ji wokoƙolen gansan ye wala aw be se ka safine doƙni kanga a ji la.
- Ni foko ye mogo min farikoloji sama, o tigi koƙo be se ka ko ni soƙomu mintu ye (aw ye sigida 12 laje).

Kɔnɔfiyelan ni kɔnɔmagayalan dɔw file:

Subagabana (<i>huile de ricin</i>) Tomotigi tulu Jiri min tɔɔ sene, o bulu.	Kɔnɔmagayalanw don minnu be mɔɔɔ jeni jeni. U ka tijeni ka bon ni u jɛci ye. A' y'olu ye k'u to yen!
Carbonati Mapeziyɔmulama, a nɔnɔlama ani a Silifatilama	Kɔnɔmagayalan kɔkɔmaw don. N'aw b'u ta kɔnɔja la, a' kana u caya. A' kana to k'u ta janko ni kɔnɔdimi b'aw la.
Bolola tulu dilannenw	A be ke ka kokotɔw ka kɔnɔja furake. A be lafiya di mɔɔɔ ma waati kunkuruni na nka a te kɔnɔja furake.

Kɔnɔfiye furaw kecogo juman

Kɔnɔmagaya furaw be i n'a fɔ kɔnɔko furaw, nka u fanga ka dɔɔɔn ni kɔnɔko furaw ye. An kumana fura minnu kan, n'u tata hake ka dɔɔɔn u be kɔnɔ magaya, nka ni u hake cayara, u be kɔnɔboli bila mɔɔɔ la. Kɔnɔko furaw be fen dɔ ke mɔɔɔ la tuma beɛ, nka kɔnɔmagaya furaw be se ka ta tuma dɔw la ka ke kɔnɔja furake.

Ni kɔnɔja be mɔɔɔ min na, aw be se ka kɔnɔfiye fura kɔkɔmaw dɔɔni dɔɔn ta k'aw kɔnɔ magaya. Koko wala kɔnɔja be mɔɔɔ minnu na, olu be se ka bolola tulu dilannen kafeminkutu jɛ saba fo jɛ wɔɔɔ min u da waati. A te min k'i to dumuni na abada.

Furakise minnu be don mɔɔɔ banakɔtaa yɔɔ fe, olu be se ka ke ka kɔnɔja furake barisa u be ke sababu ye ka banakɔtaa jalen magaya (seben jɛ 573, ani 590).

Kɔɔɔja kelecogo numan

Dumunifen fumanw: Kɔɔɔ magayacogo numan ani min te mɔɔɔ bana, o de ye ka ji caman min ani ka dumunifen fumanw dun i n'a fɔ bananku, ku, woso, shɔni, sebe, sebenugu ani suman minnu bu bee ma bɔ u la (seben ne 212). Jiridenw ni nakofen caman dunnɔ fana ka ji kɔɔɔja ma.

Mɔɔɔ minnu be dumunifen fumaw dun, olu te tɔɔɔ kɔɔɔja ni kɔɔɔnabanaw fe i n'a fɔ mɔɔɔ minnu ka dumuni dunta bee ye dumuni dilannenw ye (minnu dilanna izini na). Walasa ka to ka banakɔtaa sɔɔɔ kɔɔɔya la, a' be dumuni dunta fanba ke a' yere ka sumaw n'u bu ye, jiridenw minnu n'u fara be se ka dun.

Kɔɔɔja kele jiriw file:

- Ka ntomiden daji ka leri mugan ni naani ke ka sɔɔɔ k'a min.
- Ka sinjandili daji k'a min sɔɔɔma san'aw ka daraka dun. N'o ji banna, aw b'o dili kelenw bila tile la u ka ja, ka sɔɔɔ k'u daji ko kokura. Tile be fanga segin u la.
- Aw be jaba kuru kelen tigetige k'a balabala miniti tan ka se miniti tan ni duuru ma ji sukaroma na. A ji hake ka kan ke litiri kelen tilako saba ye. Aw dumunikebali b'o ji bolinjɛ kelen min sɔɔɔma. San'aw k'aw da sufe, aw be ne kelen were min.
- Aw be lenburukumuni fila bisi teminweri ne kelen ji wɔɔɔkɔlen na. A' taamato k'o min dɔɔni dɔɔni walasa k'a ka baara teliya.
- Aw be balibali bulu nugumani garamu tan ni duuru lajalɛn da ji wulilɛn litiri tilance la. Baliku b'o litiri tilance ke minko saba ye tile kɔɔɔ. A te teme leri tan kan n'a m'a ka baara ke. Ni kɔɔɔja banbali don, aw be se k'a kuraya; nka aw kan'a ke ka tugu kɔɔɔn na.
- N'aw te se ka jiri in laja, aw b'a bulu nugumaniw ko alikɔli ji la.
- Aw kan'a di muso kɔɔɔmaw ma.

Sani aw ka farafin furakelaw ni tinminemusow juguya, a' y'a jini aw n'u ka baara ke kɔɔɔn fe ka dɔɔniyafalenfalen ke.

